

ימי עולם ושנים קדמוניות

"וְעֵרְבָה לָהּ מִנַּחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם כִּימֵי עוֹלָם וְכַשְׁנֵים קְדָמוֹנוֹת" (מלאכי ג ד).¹

"הַשִּׁבְנוּ ה' אֱלֹהֵי וְנִשְׁוֹבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם" (איכה ה כא, סוף הספר).²

"זָכַר יָמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שָׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר שָׂאֵל אֲבִיךָ וַיַּגִּדְךָ זְקֵנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לָךְ" (שירת האזינו, דברים לב ז).³

פירוש רד"ק ישעיהו סג יא

... והנה עתה נסתלק רוח נבואה משמתו חגי זכריה ומלאכי, שאילו היו עמנו נביאים, היו מודיעים לנו קץ הגאולה והיה לנו נחת רוח בזה. אבל אנחנו זה כמה שנים בגלות ואין לנו נביא ולא אתנו יודע עד מה.⁴

ויקרא רבה פרשה ז סימן ד

רבי אבא בר כהנא אמר: משל למלך שהיו לו שני מגירסין [טבחים]. בישל לו האחד תבשיל ואכלו והיה ערב לו. ועשה השני תבשיל ואכלו וערב לו. ואין אנו יודעים איזה מהם ערב לו יותר. אלא ממה שהוא מצווה את השני ואומר לו: "כתבשיל הזה תעשה לי", אנו יודעים שהשני ערב לו יותר. כך הקריב נח קרבן והיה ערב להקב"ה, שנאמר: "וירח ה' את ריח הניחוח" (בראשית ח כא). הקריבו ישראל והיה ערב להקב"ה.⁵ ואין אנו יודעים אי מהם ערב לו יותר. אלא במה שהוא מצווה את ישראל ואומר להם: "ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו" (במדבר כח ב), אנו יודעים ששל ישראל הוא ערב לו יותר. זהו שכתוב: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות". כימי עולם - כימי משה, וכשנים קדמוניות - כימי שלמה. רבי אומר: כימי עולם - כימי נח, וכשנים קדמוניות - כימי הבל, שלא הייתה עבודת כוכבים בימיו.⁶

איכה רבה (וילנא) פרשה ה סימן כא

¹ כבר נדרשנו מספר פעמים להפטרות שבת הגדול בדברינו [הפטרות השבת הגדול](#), [זכרו תורת משה](#) וכן [לב אבות ולב בנים](#), כולם הרי הם ספונים באתר [מחלקי המים](#), שער [שבת הגדול](#). ואף הפעם נידרש להפטרות זו החותמת את ספר מלאכי, את תרי עשר ואת הנביאים כולם.

² "כימי קדם" נראה מקביל ל"ימות עולם" ו"שנים קדמוניות" ושילוב של שניהם. ואמנם, נראה שבדרשות חז"ל נשזרו שני פסוקים אלה, מסוף מלאכי וסוף איכה, לעניין אחד. אך שים לב להתחדשות ולתשובה שיש בפסוק מאיכה לעומת ה"ערבה" של מלאכי.

³ אפשר אולי גם לצרף פסוק זה לנושא שלנו, אך נראה שהוא מדבר יותר על הלימוד מההיסטוריה, לטוב ולרע, ולא על חזרה לאיזו תקופה זוהרת מהעבר. ראה דברינו [זכור ימות עולם](#) בפרשת האזינו. ואפשר אולי לצרף את הפסוק בישיעיהו נא ט: "עורי עורי לבשי עוז זרוע ה', עורי כימי קדם דורות עולמים...", ראה המפרשים, רש"י בראשם, על פסוק זה.

⁴ במספר מקומות מדגיש רד"ק את נושא חתימת הנבואה בישראל והפרידה בצער מתקופה זו. הנבואה על קץ הנבואה טמונה, לפי רד"ק לפחות, בנבואותיהם של נביאים קודמים, כגון זו שבישיעיהו סג יא אותו מפרש רד"ק: "וַיִּזְכֹּר יָמֵי עוֹלָם מִשֶּׁה עָמוּ אִיָּה הַמַּעֲלָם מִיָּם אֶת רֵעִי צָאנוּ אִיָּה הַשֶּׁם בְּקֶרְבוֹ אֶת רוּחַ קְדָשׁוֹ". איה השם? איה השם נבואתו בפי הרועים? "שישלח בהם רוח נבואה. מלבד משה אהרן ומרים היו שבעים זקנים שנחה עליהם רוח נבואה. גם ביום מעמד הר סיני היו כולם נביאים, ומי שעשה עמם כל זה, איה הוא עתה?" ראה פירוש רד"ק גם בישיעיהו נב ח, ירמיהו לא ל, יחזקאל ט ג, עמוס ח יא ועוד שכולם באותו הקו. וראה עוד פסיקתא דרב כהנא פסקא יג - דברי ירמיהו: "מה בנימין אחרון לכל השבטים, אף ירמיהו אחרון לכל הנביאים. לא כבר נתנבאו אחריו חגי זכריה ומלאכי? ... ר' לעזר אמר: קיצרי נבואה היו". בין ארוכים ובין קצרים, פרק ג במלאכי חותם את הנבואה בישראל ואנו רוצים להידרש דווקא לפסוק הראשון בו הוא משקיף לאחור ומתנבא שעתידה מנחת יהודה וירושלים לחזור לימי העולם ולשנים קדמוניות. לאילו שנים ולאילו תקופה מתגעגע מלאכי ומבטיח לנו לחזור אליהם? מי הן השנים הקדמוניות הטובות האלה?

⁵ ... שנאמר? איפה הפסוק? אנחנו מחכים לפסוק שיהווה משקל נגד לפסוק על נח מספר בראשית ואיננו. אפשרות אחת היא שכיוון שהמדרש עומד בספר ויקרא המשופע בקרבנות, אין הדרשן חש לציין לאיזה מכל הפסוקים המזכירים "ריח ניחוח אישה לה" שבספר ויקרא ובספר במדבר (ראה המשך המדרש) הוא מכון. אפשרות אחרת היא הפסוק מספר מלאכי שמופיע בהמשך: "וערבה לה' וכו'" אמנם מרמז שהיה פעם רגע ערב, אבל הוא שייך לעבר.

⁶ מדרש זה לקוח מפרשתנו, פרשת צו, שהיא תמיד שבת הגדול (בשנים שאינן מעוברות, ראה א"ח סימן תכח). המדרש משווה את "ריח ניחוח" של קרבנות ישראל (קרבן תמיד שבפרשת פנחס) מול "ריח ניחוח" הראשון שבתורה אצל נח לאחר המבול. של נח היה חד פעמי ואילו זה של ישראל היה ציווי לדורות - פעמיים בכל יום. אבל חלה ירידה בעם ישראל ואין דין בית שני בו עומד מלאכי כדין המשכן של משה ובית ראשון של שלמה (ראה יומא כא על חמישה הדברים שחסרו בבית שני "ארון וכפורת וכתובים, אש, ושכינה, ורוח הקודש, ואורים ותומים"). מלאכי עומד בבית שני ואומר עוד עתידה מנחת יהודה להיות עריבה כשנים קדמוניות, כשנות משכן משה ובית מקדש ראשון של שלמה. זו גישתו הלאומית של ר' אבא בר כהנא. אבל רבי דווקא חוזר לספר בראשית ולימים שטרם העם היהודי: ימי נח וימי הבל. האם ריח הניחוח שם אכן ערב יותר? ראה בראשית סוף פרק ח ותחילת פרק ט.

"השיבנו ה' אליך ונשובה", אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, שלך הוא – השיבנו.⁷ אמר להם: שלכם הוא, שנאמר: "שובו אלי ואשובה אליכם נאם ה' " (זכריה א ג).⁸ אמרה לפניו: רבש"ע, שלך הוא שנאמר: "שובנו אלהי ישענו" (תהלים פ"ה), לכך נאמר: "השיבנו ה' אליך ונשובה".⁹

"חדש ימינו כקדם" - כאדם הראשון, כמה דאת אמרת: "ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן" (בראשית ג כד).¹⁰ דבר אחר: "חדש ימינו כקדם", כמה דאת אמרת: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות" (מלאכי ג ד), "כימי עולם" - זה משה, דכתיב: "ויזכור ימי עולם משה עמו" (ישעיה סג יא), "וכשנים קדמוניות" - כשנות שלמה. רבי אומר: "כימי עולם" - כימי נח, שנאמר: "כי מי נח זאת ליי" (ישעיהו נד), "וכשנים קדמוניות" - כשנות הבל, שלא היתה עבודת כוכבים עדיין בעולם.¹¹

ספרא שמיני פרשה א¹²

"ותצא אש מלפני ה' "¹³ - כיון שראו אש חדשה שירדה מן השמים וליחכה על המזבח את העולה ואת החלבים, נפלו על פניהם ושיבחו לשמים. וכן בימי שלמה נפלו על פניהם, שנאמר: "וכל ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית ויכרעו אפים על הרצפה וישתחוו והודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו" (דברי הימים ב ז ג). ועל אותו שעה הוא אומר: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות", "כימי עולם" - כימי משה, וכשנים קדמוניות - כשני שלמה. רבי אומר כימי עולם כימי נח, וכשנים קדמוניות כשנות הבל שלא היתה עבודה זרה בעולם.¹⁴

תתם סופר מסכת נדה דף ע עמוד ב

... כשעברו ישראל וישבו מצרימה ותעלה מרכבה לשלמה ממצרים וגו' ונשא בת מלכם, נידונו כאומות העולם שיהיה זעמו וכעסו עליהם קודם גזר דין מבלי נשוא פניהם וזאת היא שהחריבו ארצנו. ואימתי נשוב לימי עלומינו? לעתיד לבוא, דכתיב: "וזרקתי עליכם מים טהורים", שהכוונה שהוא ישלח התעוררותו מקודש

⁷ היינו, אתה הקב"ה צריך לעשות את הצעד הראשון, להשיב אותנו אליך.

⁸ היינו, אתם צריכים לעשות את הצעד הראשון. וכן הוא בהפטרותנו: "שובו אלי ואשובה אליכם אמר ה' צבאות ואמרתם בפה נשוב". וכן משמע בפרשת התשובה בדברים פרק ל פסוקים א-ג, ראה שם.

⁹ נראה שכנסת ישראל נצחה לבסוף בוויכוח. ושמעתי פעם "מדרש פליאה" האומר: "כנסת ישראל אומר: השיבנו ה' אלי ונשובה והקב"ה אומר: שובו אלי ואשובה אליכם. יחיד ורבים, הלכה כרבים". וכל היודע על מקור למדרש זה מתבקש להתקשר לתחנה לעיבוד מדרשים הקרובה ויבוא על שכרו משלם. ועל"פ, ראה פשרה במדרש שיר השירים רבה פרשה ה: "קול דודי דופק ... אמר הקב"ה לישראל: בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו".

¹⁰ די לו לדרשן בהשוואה "קדם", "קדם" על מנת להצביע על תקופת אדם הראשון כאותם ימי קדם אליהם אנו מייחלים. אבל הפסוק המלא הוא: "ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים!" בגירוש האדם מגן עדן בקדם או מקדם מדובר! הרי יכול היה הדרשן לפחות להביא את הפסוק: "ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר" (בראשית ב ח), שאילו אנו מכוונים בברכת בשבע ברכות של חתן וכלה.

¹¹ בימי נח נחרב העולם במבול ובימי הבל אירע הרצח הראשון, האם אלה השנים הקדמוניות המייצגות את טוהר העולם הקדמון? ועל משה ושלמה עוד נדבר ונדרוש. כך או כך, שים לב איך בין משה ושלמה מחד גיסא ובין נח והבל מאידך גיסא, נעלמו האבות. אין געגוע לחדש ימינו כקדם, כימי אברהם יצחק ויעקב!

¹² ראה מקבילה (מאוחרת) במדרש ילקוט שמעוני תורה פרשת שמיני רמז תקכד. המקור הוא בספרא, אבל נעזרנו בנוסח ובהקשר הכללי שבילקוט שמעוני אשר מרחיב ומחבר.

¹³ שני פסוקים של "ותצא אש מלפני ה' " יש לנו בחנוכת המשכן בפרשת שמיני, ספר ויקרא. האחד בפרק ט פסוק כד: "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העלה ואת החלבים וירא כל העם ויראו ויפלו על פניהם". והשני בפרק י פסוק ב: "ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימתו לפני ה'". מלשון המדרש נראה בברור שהכוונה לפסוק הראשון, אבל בפתח מחכה לנו השני ...

¹⁴ מדרש ויקרא רבה לעיל דורש את פרשת צו, פרשתנו, ואילו מדרש ספרא הוא על פרשת שמיני וממשיך את ההתלהבות מהשנים הקדמוניות, לירידת האש שבחנוכת המשכן. ראה המדרש שם בהרחבה שמתאר את חנוכת המשכן ואגב מזכיר גם "שנים קדמוניות" אחרות, כגון "דורו של חזקיהו מלך יהודה שהיו עוסקים בתורה, מה נאמר בהן? ותבוא תפלתם למעון קדשו לשמים". אבל בהדגשת האש שיצאה מלפני ה', בפרשת שמיני, הגענו על כרחנו לאש השנייה, לאסון הנורא של מות נדב ואביהו. יצאנו מהאש של חנוכת המשכן בפרק ט והגענו לאש ששרפה את בני אהרון הגדולים שבפרק י (ואולי זו אותה האש, נושא לפרשת שמיני הבעל"ט). ראה במקבילה בילקוט שמעוני פרשת שמיני: "ואותה האש יצאה ואכלה את בני אהרן שנאמר ותצא אש מלפני ה' ". ראה שם גם את כל הקטע המאד פסימי על האש השקועה האוכלת בכל דור ודור ואין מי שיימלט ממנה: "רבי יהודה אומר: כתיב: וידבר העם באלהים ובמשה, שמע הקב"ה שהלשינו על כבודו ומכבודו שהוא אש אוכלת אש, שלח בהם אש. ואותה האש שקעה בארץ ולא חזרה עוד למקומה, אלא נכנסה אל אהל מועד וכל הקרבנות שהיו ישראל מקריבין במדבר אותה אש יוצאה ואוכלת אותם. ותדד אש מן השמים אין כתיב כאן, אלא ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח. ואותה האש יצאה ואכלה עדת קרח, שנאמר: ואש יצאה מאת ה'. ואותה האש יצאה ואכלה את בני אהרן, שנאמר: ותצא אש מלפני ה'. אין אדם יוצא מן העולם עד שתעבור עליו מאותה האש". האם אלה השנים הקדמוניות וימינו כקדם שאנו מתגעגעים אליהם?

להשיבנו אליו וזהו השיבנו ה' אליך ונשובה, ע"י התעוררת דילך חדש ימינו כקדם, כמו שהיה קודם שנשא שלמה בת פרעה.¹⁵

רמב"ם הלכות תשובה פרק ז

כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל שנאמר: "עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם" (ישעיהו נט ב), צועק ואינו נענה, שנאמר: "כי תרבו תפלה אינני שומע" (ישעיהו א ו), ועושה מצות וטורפין אותן בפניו, שנאמר: "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי" (שם שם יב), מי גם בכס ויסגר דלתים וגו', והיום הוא מודבק בשכינה, שנאמר: "ואתם הדבקים בה' אלהיכם". צועק ונענה מיד, שנאמר: "והיה טרם יקראו ואני אענה, ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר: "כי כבר רצה האלהים את מעשיך". ולא עוד, אלא שמתאווים להם, שנאמר: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות".¹⁶

קהלת רבה (וילנא) פרשה א סימן ד¹⁷

ר' אבא בר כהנא ואמרי לה בשם ר' אדא בר חוניא: יהיה בעיניך דור שבא, כדור שהלך. שלא תאמר: אילו היה ר' עקיבא קיים, הייתי קורא לפניו; אילו היו ר' זירא ור' יוחנן קיימין, הייתי שונה לפניהם. אלא, דור שבא בימך וחכם שבימך, כדור שהלך וחכמים הראשונים שהיו לפניך.

א"ר יוחנן כתיב: "ה' אשר עשה את משה ואת אהרן" (שמואל א יב ו), וכתוב: "וישלח ה' את ירבעל ואת בָּדָן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל" (שם יא) - ירובעל זה גדעון, בָּדָן זה שמשון, יפתח כמשמעו. וכתוב: "משה ואהרן בכוהניו ושמואל בקוראי שמו" (תהלים צט) - שָׁקַל הכתוב שלשה קלי עולם עם שלשה גדולי עולם. ללמדך, שבית דינו של ירובעל גדול וחשוב לפני הקב"ה כבית דינו של משה, ובית דינו של שמשון כבית דינו של אהרן, ובית דינו של יפתח כבית דינו של שמואל. ללמדך, שכל מי שנתמנה פרנס על הציבור, אפילו הוא קל שבקלים, הרי הוא כאביר שבאבירים הראשונים, שנאמר: "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז) - אין לי (לך) אלא שופט שבדורך... מלמד שהשופט שבדורך הרי הוא בזמנו כשופט שהיה בימים הראשונים. וכן הוא אומר: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה". אמר ר' שמעון בין לקיש: אין לך לשמוע אלא שופט שבדורך.¹⁸

¹⁵ פירוש חתם סופר זה הוא על הגמרא במסכת נידה דף ע"ב: "שלושה דברי אגדה: כתוב אחד אומר: כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל יח) וכתוב אחד אומר: כי חפץ ה' להמיתם (שמואל א ב), כאן - בעושי תשובה, כאן - בשאין עושין תשובה. כתוב אחד אומר: כי לא ישא פנים ולא יקח שוחד (דברים י) וכתוב אחד אומר: ישא ה' פניו אליך (במדבר ו), כאן - קודם גזר דין, כאן - לאחר גזר דין. כתוב אחד אומר: כי בחר ה' בציון (תהלים קלב). וכתוב אחד אומר: כי על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה עד היום הזה (ירמיהו לב), כאן - קודם שנשא שלמה את בת פרעה, כאן - לאחר שנשא שלמה את בת פרעה". אז גם תקופת שלמה, זה שמכונה "איש מנוחה" (דברי הימים א כב ט), אליה אנחנו מתגעגעים, היא חלקית וחצויה! ראה סיומה העגום וחלוקתה במלכים א פרק יא. ועפ"י המדרש, עוד בחנוכת המקדש מתערבבת שמחת חנוכת הבית עם משתה ההוללות לבת פרעה. ראה סנהדרין ע"ב, ויקרא רבה יב ה, כיצד בת שבע אם שלמה צריכה להעיר אותו לחנוכת המקדש, כשהוא ישן מגילופין של משתה בת פרעה ומפתחות בית המקדש מתחת לראשו. אז מה נשאר לנו? תקופת דוד (שאגב לא נזכר במדרש) שלא זכה להקים הבית כי שפך דמים רבים (דברי הימים א כב ח)?

¹⁶ לא הבינונו עד הסוף מה פירוש "ולא עוד אלא שמתאווים להם" (שהם משמשים מופת ודוגמא?) וגם לא ברור מה מוסיף כאן הפסוק שלנו: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות". האם זו מעין "חתימה טובה" כפי שמצאנו במדרשים רבים שנוהגים לחתום במשפט טוב? ראה למשל חתימת מדרש פסיקתא זוטרתא בפרשתנו (פרשת צו), מדרש נחומא סוף פרשת שלח לך ועוד. כך או כך, נראה שיש כאן חידוש של הרמב"ם בעצם השימוש בפסוק שלנו לנושא התשובה, תשובת היחיד. בניגוד לכל המדרשים שראינו, ובפרט לאיכה רבה, שם מדובר על תשובת הכלל, תשובת עם ישראל לארצו ולקשר עם הקב"ה, הרמב"ם נותן לפסוק משמעות ברמת הפרט, היחיד. הפרט חוזר לתומתו, לימות העולם והעלומים שלו, לשנים הקדמוניות קודם שחטא (השווה עם רבי: "כשנות הבל, שלא הייתה עבודה זרה בעולם").

¹⁷ הפסוק שהוא דורש הוא: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה" (קהלת ז י). האם פסוק זה יכול להשתייך לסדרת הפסוקים שבראש הדף, או שהוא סותר אותם, או שאין הוא ממין הנושא שלנו כלל.

¹⁸ אפשר אולי להתגעגע לימים הראשונים, אפשר אולי לדמיין ולשוות בראשנו איזה עבר קסום וממנו לבנות גם עתיד קסום, הגם שלא ברור מהו בדיוק אותו עבר קסום לאורך תולדות עם ישראל: אדם הראשון שגורש מגן עדן? נח שראה עולם בניו וחרב (הגם ששוב נבנה והקב"ה נשבע שלא יביא עוד מבול)? משה שבחנוכת המשכן מתו נדב ואביהוא? מקדש שלמה שזקנתו ביישה את נערותו ובימיו נבנה במה לכמוש שיקוץ מואב מול הר הבית ונזרע זרע פורענות חלוקת הממלכה? ואולי באמת נתגעגע לתקופת האבות שלא הזכרו? בא מדרש זה ואומר: בין עבר קסום שלא ברור מהו ובין עתיד מובטח שבינתיים איננו, אין לך אלא שופט שבימך ואין לך אלא ימך: "כי בי ירבין ימך יוספו לך שנות חיים" ואל תאמר שהימים הראשונים היו טובים מאלה של היום. אלה של היום הם ימך וחייך, בהם אתה חי ופועל. ואני שמעתי את ר' חאצקל המשגיח מפוניבז' מדגיש את החצי השני של הפסוק: "כי לא מחכמה שאלת על זה" ומבאר את הפסוק כך: אפשר לומר שהימים הראשונים היו טובים יותר, אפשר להתגעגע לתקופות קדומות בתולדות עם ישראל בהם שרתה השכינה והייתה נבואה והתגלות, אבל אין זה מדרך החכמה. היום אנחנו חיים עפ"י השכל והחכמה ולא עפ"י התגלות ונבואה. חכם עדיף מנביא (בבא בתרא יב ע"א).

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: אחרי כל המדרשים, יש לשוב ולקרוא את הפסוקים במלאכי כפשוטם, על רקע תקופתו, שיבת ציון וחידוש בית שני. הגעגוע והייחול הוא להשבת כבוד הבית הראשון ומלכות ישראל ויהודה, הגם שלא חסרו בהם פגמים. ראה התיאור המרגש בעזרא פרק ג של יסוד היכל ה': "וַרְבִּים מִהִלָּנִים וְהִלָּיִם וְרֵאשֵׁי הָאֲבוֹת הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר רָאוּ אֶת הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן בְּיַסְדּוֹ זֶה הַבַּיִת בְּעֵינֵיהֶם בְּכֹחַ גְּדוֹל וְרַבִּים בְּתְרוּעָה בְּשִׂמְחָה לְהַרִים קוֹל".